

Анатолій Васильєв,

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
завідувач кафедри адміністративного
та господарського права
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

Олег Подцерковний,

доктор юридичних наук,
професор, член-кореспондент
НАПрН України,
завідувач кафедри
господарського права і процесу
Національного університету
«Одеська юридична академія»

УДК 340:378

*До проблеми підвищення
ефективності юридичної освіти
в Україні*

У процесі розвитку будь-якої галузевої науки відбувається диференціація наукових знань, відокремлюються відносно самостійні напрями наукових досліджень, що цілком закономірно, оскільки це веде до підвищення ефективності цілеспрямованих наукових пошуків. Але, з іншого боку, на практиці від спеціаліста-випускника вищого навчального закладу вимагаються не лише прикладні знання

в конкретній «вузькій» сфері його практичної діяльності, а й уміння користуватися основними науковими здобутками в суміжних галузях права, які граничать з його основною професійною діяльністю, застосовувати сучасні способи тлумачення, оперувати всім розмаїттям правових джерел, а не лише законодавством. Це вимагає зваженого співвідношення як єдиних наукових засад, так і диференціації

професійної, зокрема юридичної, вищої освіти, відповідно до потреб реального життя.

Сьогодні, на жаль, це завдання далеке від задовільного вирішення. Як свідчить зіставлення навчального процесу в різних закладах освіти, що готують спеціалістів-правознавців, загальнотеоретичне та спеціально-практичне навантаження в навчальних планах і програмах курсів, є надзвичайно різноманітним, істотно різниться кількістю годин і методологічними засадами здійснення. В багатьох із них можна констатувати відсутність переліку обов'язкових дисциплін, що мають бути представлені в навчальних планах за спеціальністю «правознавство». Це обумовлено тим, що разом із виникненням розмаїття вищих закладів освіти (ВЗО), що набули права готувати спеціалістів за спеціальністю «правознавство», в роки незалежності України, виникли і негативні наслідки цього процесу. Одним із таких наслідків слід визнати тенденцію надмірної свободи юридичних закладів освіти у формуванні предметної насиченості навчальних програм підготовки бакалаврів, спеціалістів і магістрів зі спеціальності «правознавство».

Йдеться, насамперед, про обмеженість кола обов'язкових до викладання дисциплін. Їх перелік не перевищує нині 50% загальної кількості навчальних дисциплін. Це, поперше, призводить до того, що спеціалісти, які випускаються ВЗО, мають занадто вузьку спеціалізацію, що, може, й непогано для сфери спеціалізації, але шкідливе для підготовки всебічно освіченого, ерудованого фахівця. Адже багате на зміни життя дуже часто ставить безліч питань, які мають вирішуватися виходячи не з вузьких суто прикладних навичок, а з універсальних знань у галузі права. Саме наявність цього універсалізму прямо визначає право фахівця бути названим загальною характеристи-

кою правознавця. Особливо це важливо для підготовки бакалаврів. Адже, згідно зі ст. 8 Закону України «Про вищу освіту», бакалавр – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі повної загальної середньої освіти здобула базову вищу освіту, фундаментальні та спеціальні вміння і знання щодо узагальненого об'єкта праці (діяльності), достатні для виконання завдань та обов'язків (робіт) певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної та юридичної діяльності. Характеристики «базовість», «узагальнений об'єкт праці», «достатність для виконання первинних завдань» у цьому разі визначають спрямованість саме на отримання універсальних та базових знань. Крім того, має бути враховано, що багато з випускників ВЗО, які отримали дипломи бакалавра, згодом продовжують набувати спеціальних знань в інших ВЗО на рівні спеціаліста чи магістра. Відсутність єдиних стандартів підготовки бакалавра практично унеможливорює продуктивну роботу останніх із «донавчання» їх за програмами спеціаліста чи магістра.

По-друге, слід зауважити, що за умови необґрунтовано поширеної спеціалізації навчальних процесів виникає можливість неправильного сприйняття викладачами-науковцями загальних вимог до змісту юридичної освіти, коли навчальні програми підлаштовуються під їхні потреби. Це виявляється в долученні до навчальних планів дисциплін, які не мають на меті прищеплювати студентам фундаментальні знання, а спрямовані на збільшення навантаження окремих кафедр і викладачів, чи передбачають розвиток вузькогалузевих наукових концепцій, або навпаки, відображають уже здійснені наукові розробки за специфічними темами (наприклад, темами дисертаційних робіт). Це призводить до полегшення відповідного навчально-методичного навантаження кафедр та

окремих викладачів, до збільшення кількості ставок викладачів на окремих кафедрах, але зовсім не враховує того, що залишаються без уваги важливі для загального рівня юридичної освіти дисципліни. За таких умов зміст навчального навантаження студентів відривається від об'єктивних потреб у галузі тих чи тих дисциплін, що позначається на якості знань студентів.

Третім наслідком зайвих повноважень ВЗО у вільному формуванні навчальних планів і програм виступає неможливість забезпечення єдиного підходу до сучасних тенденцій у розвитку правових установлень. Зокрема, не уявляється можливим існування сучасного спеціаліста-правознавця без знань у галузі європейського права, основних правових систем сучасності, методології тлумачення правових актів, правової роботи в господарському комплексі, адміністративних процедур, порівняльного правознавства, які на сьогодні, на жаль, не є обов'язковими до викладання дисциплінами. Такий підхід фактично ігнорує об'єктивні вимоги глобалізаційних процесів, які вимагають від юристів поглибленого вивчення не тільки правової системи України, а й правових систем інших країн з тим, щоби мати можливість представляти інтереси вітчизняних суб'єктів права за кордоном.

З наведеного вище прямо випливає ще одна проблема – науково-обґрунтованого формування та централізованого затвердження навчальних програм із найважливіших, нормативних дисциплін. Наприклад, із курсу деонтології представлено більш ніж п'ять підручників, кожен із яких досить своєрідно інтерпретує обсяг і зміст цієї дисципліни, а подекуди ще й провокує необґрунтоване вторгнення у програми інших навчальних дисциплін. Ще серйозніше постає це питання в галузі спеціальних дисциплін, де проблема загострюється у прогресивному значенні. Скажімо, господарське

законодавство має найбільш розгалужений характер серед інших галузей законодавства, формується за участі великого масиву підзаконних актів. Тому обсяг і глибина питань, що мають бути доведені до студентів у вивченні відповідних дисциплін, нашиваються на серйозні складнощі конкретного методологічного і методичного характеру. Їх вирішення не повинно ґрунтуватися на суб'єктивних уявленнях викладачів, оскільки потребує комплексного врахування факторів педагогічного, практичного, фізіологічного та матеріального характеру. Тут багато залежить не тільки від реальної можливості студентів придбати нормативну літературу чи отримати доступ до спеціальної літератури, а й від доречності поглиблення в тонкощі навчального матеріалу, здатності певного набору навчальних дисциплін формувати напрям спеціалізації для майбутніх фахівців.

Не менш важливо підняти також питання про шкідливість такого підходу до викладання юридичних дисциплін, який ґрунтується на викладенні студентам змісту всіх без винятку норм права. Розвиток законодавства України призвів до того, що ідея про таку освіту, яка гарантувала би підготовку юриста із всеосяжними знаннями, себе не виправдовує. Адже кількість законів і підзаконних актів, що мають стійку тенденцію до частих змін, за якими студент не має можливості встигати, обумовлює потребу в запровадженні таких стандартів освіти, які передовсім орієнтувались би на набуття студентами практичних навичок у загальному орієнтуванні в законодавстві, досконалому оволодінні способами юридичної інтерпретації та на вміння організувати комплекс заходів для вирішення конкретної проблеми.

Привертає увагу відсутність у навчальних програмах таких прикладних дисциплін, які визначають суть практичної діяльності кожного юриста. Наприклад, це стосується такої

поширеної в західних юридичних школах дисципліни, як «Техніка юридичного письма». Вітчизняні юристи-випускники, навіть найкращі, хоч і знають основні положення законодавства, але майже позбавлені культури написання юридичних документів, не вміють використовувати документообіг у правозастосовній діяльності, а про підготовку текстів законодавчих актів годі й казати. Замість названої прикладної дисципліни, що має розвиватись у таких спеціальних курсах, як «техніка укладання контрактів», «підготовка кримінально-процесуальних документів» тощо, програми підготовки сучасних правознавців в Україні обтяжені спеціально-галузевими дисциплінами, що спрямовані на «зубріння» положень галузевого законодавства, нестабільного та неосяжного. В результаті студенти не отримують базових знань як таких, що не змінюються з плином часу. Натомість вони перевантажені «інструктивними» знаннями, які виявляються не витребуваними та навіть застарілими на момент випуску з ВЗО.

У більшості вітчизняних юридичних ВЗО досі не поставлено на перший план предмети, які мають методологічний характер, з розрахунку на те, що просто знання законодавства може бути вільно опановане в результаті самостійної роботи студентів. Подібний підхід легко міг би скоротити навчальні програми за рахунок обов'язковості таких дисциплін, як «заставне право», «обіг цінних паперів», «страхове право», «інформаційна безпека», «нотаріат» тощо. Подібні дисципліни студент має обирати самостійно, вони не повинні накидатися закладом освіти.

До речі, предмети самостійного обрання студентами сьогодні хоч і передбачаються в навчальних планах «як клас», але, по суті, такими не є, адже студенти де-факто не мають жодного впливу на обрання переліку та обсягу цих предметів, на відміну від західних

країн, де професори залежать від обрання студентами пропонованих кафедр дисциплін. Відсутність бажаних прослухати той чи той курс фактично означає відсутність запрошення на роботу того чи того професора. Саме тому професори пропонують найцікавіші та найбільш витребувані на практиці фахові курси, що визначають спеціалізацію підготовки фахівців. Доки подібного не буде запроваджено в Україні, спеціальна підготовка студентів буде відірвана від реальних потреб сьогодення та не залежатиме від якості викладання права.

Важливу роль у вирішенні цієї проблеми міг би відігравати державний контроль за рівнем і якістю юридичної освіти. Але на сьогодні цей контроль є і недосконалим, і неефективним. Причому проблема підвищення його ефективності нагтовхується, передусім, на недоліки процесів приймання державних екзаменів. Першим проявом цих недоліків є недостатність незалежного представництва під час розгляду рівня знань студентів-випускників, коли до складу державних екзаменаційних комісій вводиться у кращому випадку лише один представник іншого закладу освіти. Формула «одні навчають, а інші контролюють» у цьому випадку не спрацює, що робить нереальними зусилля одного, навіть надзвичайно добросовісного і незалежного екзаменатора щодо забезпечення уважної перевірки рівня знань випускників.

Виходячи з наведеного вище хотілось би запропонувати проведення деяких модернізацій щодо приведення вищої юридичної освіти до єдиних стандартів і почути відгуки юристів-практиків про доцільність реалізації цих пропозицій. По-перше, ми вважаємо за доцільне, аби Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України внесло в перелік обов'язкових нормативних навчальних дисциплін за спеціальністю «Правознавство» такі курси: «Методологія юридичного

тлумачення», «Європейське право», «Основні правові системи сучасності», «Адміністративний процес і адміністративні процедури», «Господарське процесуальне право», «Техніка юридичного письма», «Правова робота в господарському комплексі», а також установити вимогу обов'язкового вивчення курсу з порівняльного правознавства в галузі дисципліни спеціалізації (наприклад, студенти з кримінально-правової спеціалізації мають вивчити курс порівняльного кримінального права, студенти господарсько-правової спеціалізації – курс порівняльного комерційного (господарського) права і т. ін.

По-друге, варто створити спеціальну науково-методичну комісію за участі представників провідних ВЗО для формування та обговорення серед викладачів-науковців ВЗО та подальшого затвердження Міністерства освіти і науки України програмно-нормативних навчальних дисциплін зі спеціальності «Правознавство» та мінімальної кількості годин їх викладання, а також програм випускних державних екзаменів. Причому в основу програм курсів та екзаменів необхідно покласти рекомендації вищих судових інстан-

цій, міжнародні акти та законодавчі акти України, і лише як виняток – підзаконні акти.

По-третє, предмети самостійного вибору студентів у навчальних планах повинні набути реального змісту через надання права кафедрам пропонувати актуальні курси, запровадження реального волевиявлення студентів щодо обрання таких курсів і відповідних обов'язкових для закладів освіти наслідків подібного вибору.

І, нарешті, з метою підвищення ефективності державного контролю за рівнем та якістю юридичної освіти слід установити вимогу про введення до складу державних екзаменаційних комісій поряд із викладачами ВЗО трьох незалежних екзаменаторів, двох представників інших ВЗО та одного практичного працівника. Можливо, цю проблему можна було би вирішити за допомоги загального незалежного оцінювання знань студентів-випусників.

Вважаємо, що практична реалізація викладених вище пропозицій могла би значно підвищити ефективність юридичної освіти, щоби задовольнити постійно зростаючі вимоги до практичної діяльності юристів.

Васильєв А. С., Подцерковний О. П. До проблеми підвищення ефективності юридичної освіти в Україні

У статті розглядаються проблеми співвідношення загальнотеоретичної та спеціально-практичної підготовки фахівців із вищою юридичною освітою. Подається критичний аналіз необґрунтованої спеціалізації навчального процесу в різних навчальних закладах, яка орієнтується на консервацію вузькогалузових теорій і концепцій. Вносяться пропозиції з удосконалення організації юридичної освіти в Україні на основі запровадження науково обґрунтованих стандартів і навчальних програм підготовки висококваліфікованих спеціалістів-юристів широкого профілю.

Ключові слова: вища юридична освіта; проблеми вдосконалення підготовки юристів; аналіз діючих навчальних програм; модифікація навчальних планів.

Васильев А. С., Подцерковный О. П. К проблеме повышения эффективности юридического образования в Украине

В статье рассматриваются проблемы соотношения общетеоретического и специально-практического аспектов подготовки специалистов с высшим юридическим образованием. Осуществляется критический анализ необоснованной

специализации учебного процесса в различных учебных заведениях, сориентированного на консервацию узкоотраслевых научных теорий и концепций. Вносятся предложения по совершенствованию организации юридического образования в Украине на основе внедрения научно обоснованных стандартов и учебных программ подготовки высококвалифицированных специалистов-юристов широкого профиля.

Ключевые слова: высшее юридическое образование; проблемы совершенствования подготовки юристов; анализ действующих учебных программ; модификация учебных планов.

Vasyliiev A., Podtserkovnyi O. A problem of improvement of the effective of legal education in Ukraine

The problems of correlation between the general-theoretical and special practical aspects of training for specialists, having the higher legal education, are discussed in an article. There is a critical analysis of an ungrounded specialization of the educational process in various educational institutions, oriented towards preservation of the particular sectoral scientific theories and concepts. There are suggestions about improvement of the legal education organization in Ukraine on the basis of introduction of the science-based standards and syllabi for training of the highly skilled specialists, the multiskilled lawyers.

Key words: the higher legal education; problems of improvement of the lawyers' training; an analysis of the current syllabi; modification of the syllabi.